
Literatuur

Is er een minimummoraal*

R. J. Smits

De terugkeer van 'goede manieren' lijkt onloochenbaar, maar uit een onderzoek naar boekbesprekingen in sociologische tijdschriften bleek onlangs dat Nederlandse sociologen in deze geen trendvolgers zijn, want sprekend over elkaars werk juist 'onbeleefder' zijn geworden (Maso/Tromp, 1983, 4: 3-5). Nu lijkt het mij prima dat het Nederlandse 'als jij mij niet in de rug steekt, zal ik jou ook niet in de rug steken'¹ is of wordt ingeruild voor het frissere Anglo-Amerikaanse 'if you scratch my back, I'll scratch yours', maar het valt te hopen dat sommigen niet doorschieten naar grofheden zonder meer en daar een trend zonder end van maken. Misschien is wat tegengif voor de mogelijk negatieve varianten van dat waargenomen sociologengedrag op zijn plaats. Het bespreken van boeken is immers een even belangrijke als verantwoordelijke bezigheid. Daarom leek het mij niet onverstandig eens wat rond te neuzen op het besprekingsterrein met de mogelijkheid onderdelen aan te treffen van een soort minimummoraal van dat bedrijf. Ik begin met het belang van en de waardering voor besprekingen, kom vervolgens op de verantwoordelijkheden waaraan *acceptatienormen* ('kan of mag ik dit boek bespreken of niet?') en *presentatienormen* ('via welke procedure publiceer ik?') te ontlelen zijn, en besluit met *uitvoeringsnormen* ('wat schrijf ik, en hoe?'). Dat is de moraal van dit verhaal.

Belang en waardering

Boekbesprekingen zijn belangrijk, dat staat buiten kijf. Zij vormen een databron voor later onderzoek naar de geschiedenis van een vak (Woodbury, 1977: 552), en dragen bij aan een kritische discussie binnen en over het vak (Tromp, 1977: 31; Van Schendelen, 1981: 3-41)². Zij zijn voorts een van de wegen waarlangs wetenschappelijke communicatie verloopt (Wolfgang, et. al., 1978: 121) of wordt verondersteld te verlopen (Jolles, 1978: 105), en vormen als zodanig een nuttige leeshulp zowel voor wetenschapsbeoefenaren als studenten. Zeker in tijden met

* Voor enkele belangrijke literatuurverwijzingen wil ik mijn dank betuigen aan J. E. Ellemers en H. van Goor.

een weer aantrekkende academische POP-cultuur (Publish-Or-Perish) en dus met een onverminderde exponentiële groei van de informatiemassa, fungeren zij als onontbeerlijke leidraad voor wetenschapsbeoefenaren en bibliotheekmensen bij hun beslissing welke boeken wel en welke niet te lezen respectievelijk aan te schaffen (De Moor, 1965: 219)³. Zij vormen verder een middel om erkenning voor elkaar tot uiting te brengen (*Contemporary Sociology*, 1975: 3), en kunnen afhankelijk van de uitslag fungeren als reclame voor auteurs en uitgevers.

Die besprekingen moeten er dan wel zijn. Iedereen zou minstens een paar besprekingen moeten maken maar jaarlijks ook weer niet teveel (Sarton, 1960: 1186)⁴. Dat 'teveel' schijnt minder problemen te hebben opgeroepen dan het eerstgenoemde, getuige klachten over het geringe animo ervoor (Sarton, 1960: 1186; *Contemporary Sociology*, 1975: 3, 579; Tromp, 1977: 31; Van Schendelen, 1981: 15, 35-38)⁵. De academische beloning voor dit genre werk lijkt de boosdoener: die is namelijk gering tot nihil en kan bij een negatief uitvallend oordeel zelfs bestaan uit informele negatieve sancties (Van Schendelen, 1981: 15, 36, 38). Bespreken is ook een 'reactieve' en geen actieve bezigheid, en zou weinig creativiteit vergen⁶. Ofschoon de lust om die last op zich te nemen met de huidige bezuinigingen kan zijn toegenomen, lijkt mij de beloning onveranderd laag gebleven. Misschien wordt die zelfs nog lager door het grotere aanbod, onder andere van academische kneusjes. Anderzijds is het niet ondenkbaar dat die geringe waardering te wijten is aan de sullige, de fletse en de slechte exemplaren, die de beeldvorming zouden kunnen hebben gedomineerd. Men moet ook van goede huize komen om een overtuigende bespreking te maken binnen een bestek van ca. 800 woorden⁷. Hierin moet men geen verkapt pleidooi beluisteren voor meer ruimte per bespreking, omdat zo iets ten koste zou gaan van het jaarlijkse aantal te bespreken titels (Woodbury, 1977: 552-3). Het punt lijkt me, dat het met besprekers net zo zal zijn gesteld als met besprekingen: de éne bespreker is de andere niet.

De types van Sarton

Sarton schilderde eens een aantal besprekerstypes waar hij het niet zo mee op had (1960: 1184-5), en hij kende zijn pappenheimers want was zelf tientallen jaren hoofdredacteur van het blad *Isis*⁸. Een apartstaand type is de 'Faithless Reviewer' of de 'Procrastinator'; de Jan-zonder-Trouw die helemaal geen bespreking maakt want zijn toezeggingen niet nakomt, of – wat op hetzelfde neerkomt – zo lang talmt dat van uitstel afstel komt. Hij dupeert de redactie, de uitgever en de auteur van het te bespreken boek, en de lezers. Een kwestie van vergeetachtigheid dat hij dan niet minstens het boek terugstuurt? Sarton onderkent bij hen dezelfde vergeetachtigheid die leners van boeken parten speelt: '(a)ny psychiatrist will tell you that they 'forgot' to return the books which they wanted to keep' (1960: 1185)⁹.

De andere types maken in ieder geval een bespreking maar vraag soms niet hoe. Zo is er 'James the Egotist', die noch van het boek noch van de auteur een hoge pet op heeft, maar geen geringe dunk heeft van zijn eigen capaciteiten die hij dan ook ten volle wil etaleren. Zijn 'bespreking' kan best interessant zijn maar gaat niet of slechts zijdelings in op het boek in kwestie. De lezer komt al even weinig van een boek te weten als 'John the Obscure' zich met de taak belast. Quasi-diepzinnig geleuter, uiteraard in esoterisch ogend jargon, moet bij hem het gebrek aan kennis van zaken verdoezelen, en alleen met suggesties en insinuaties tracht hij de lezers van een voortijdige slaap af te houden. Dat het kan vriezen of dooien is de boodschap van Jan-Haas: de 'Impartial'. Hij vertikt het zijn nek uit te steken, omdat hij zijn kritiek wel eens zou kunnen moeten verdedigen. Ofschoon hij kritiek volledig ten onrechte vereenzelvt met partijdigheid, kan het om een principe gaan. Daarvan ondervindt de 'Gemakzuchtige', zoals ik hem maar noem, bepaald geen hinder. Quasi-onpartijdig en onder het mom van een boek-bespreking verwoordt hij slechts de inhoudsopgave of kopieert hij de tekst op de omslagflap. Hèt waarmerk van de 'Superlativist' is de overtreffende trap in alle denkbare richtingen: het boek in kwestie is niet zo-maar 'goed' of 'slecht' maar 'verreweg het beste' of 'het slechtste ooit geschreven', welke uitspraken eigenlijk een ongekennde eruditie vereisen¹⁰. De frik Piet-Lut, de 'pedantic critic', scheidt er echt behagen in een auteur terecht te wijzen en tracht munt te slaan uit soms nogal triviale foutjes. Karel'tje Klein-van-Geest, de 'narrow-minded critic', is al niet veel beter. Hij construeert zijn bespreking van een boek van zeg 400 blz. rond één slecht vallende alinea op p. 13, terwijl zijn negatieve oordeel van begins af aan al vaststond door zijn overgevoeligheid voor specifieke soms weinig relevante punten.

Verantwoordelijkheden: acceptatie

Met dergelijke types in gedachten – en andere zijn denkbaar en reëel, zoals de punctuele Samenvatter, de met waardering tik-takkende Pendulist, en de Bespotter die de lachers op zijn hand wil krijgen – zouden besprekers en redacties hun doen en laten nog eens kunnen nagaan. Boeken bespreken brengt zoals gezegd een aantal verantwoordelijkheden met zich mee, en dus is zelfonderzoek nooit weg. (Dat geldt ook voor mijzelf.) Die verantwoordelijkheden van een recensent zijn divers van aard, want in zijn besprekersrol heeft hij rekening te houden met de auteur, het lezerspubliek (primair vakgenoten) en het vak en zijn ontwikkeling. En ofschoon al die verantwoordelijkheden parallel met elkaar kunnen sporen, doen zich ook kruisingen voor, vooral tussen die jegens de auteur en die tegenover de vakgenoten en het vak. Verder zitten aan die verantwoordelijkheden procedurele en inhoudelijke kanten, waartussen niet altijd even scherp onderscheid valt te maken. Ik begin met een aantal kwesties die alle te maken hebben met het wel of

niet (kunnen) *accepteren* van de besprekingsopdracht en niet met de *presentatie* en de *uitvoering* daarvan.

Een nogal elementaire conditie voor acceptatie is, dat de bespreker het boek in kwestie geschikt acht voor een bespreking in het vaktijdschrift dat hem erom verzocht, in het midden gelaten of eventuele ongeschiktheid ligt aan de schrijfstijl, de gebezigde redeneertrant, het onderwerp of de gehanteerde behandelingswijze. Het punt is dat de bespreker achter zijn opdracht moet kunnen staan, mede met het oog op het lezerspubliek en het vak, en dat het niet om het scoren van punten mag gaan¹¹.

Vanzelfsprekend verdient elk boek een deskundige of competente bespreker; daarmee zijn zowel de auteur als het lezerspubliek en het vak gebaat. Maar wie is competent? Een gezonde politiek lijkt in elk geval dat sociologische teksten door sociologen en bijvoorbeeld onderwijssociologische teksten door onderwijssociologen worden besproken. Maar daarmee is men er nog niet, omdat elk specialisme een groot aantal onderwerpen bestrijkt. De specialist nu is zeker niet in alle onderwerpen geïnteresseerd, zal dus over enkele in kennis te kort schieten, en staat mogelijk zelfs afkerig tegen sommige van die onderwerpen. Een goede redactie zal haar informele kanalen hebben om aan de juiste bespreker te komen, maar het is niet uitgesloten dat redacties in het algemeen personen benaderen wel met kennis van hun specialisme maar zonder weet van hun voorkeursonderwerpen binnen dat specialisme. Uiteindelijk is het dan ook de bespreker die in deze de hoofverantwoordelijkheid draagt: hij zou géén boek moeten bespreken dat boven zijn pet gaat of over een onderwerp op zijn terrein gaat waar hij een hekel aan heeft. Een mogelijke tussenweg is, dat een bespreker na de weergave van de inhoud zijn kritische evaluatie beperkt tot dat segment waarover hij denkt te kunnen oordelen. Hij zou dan wel uitdrukkelijk moeten aangeven dat het slechts om een deel gaat en wat de relatie van dat part met het geheel is (Sarton, 1960: 1185). Een dergelijk kort besprekingsgeding lijkt mij minder uitvoerbaar als niet desinteresse en te kort schietende kennis maar aversie aan de orde is. Om bij de onderwijssocioloog te blijven, die zou met zijn uitgesproken afkeer van het onderwerp 'onderwijs aan kansarme groepen' beter kunnen afzien van een bespreking van een boek over dat onderwerp.

Onomstreden punten lijken mij voorts, dat een bespreker bij het schrijven van het boek in kwestie op generlei wijze betrokken zou mogen zijn geweest, terwijl een zeer innige vriendschap met de auteur in kwestie ook beter vermeden kan worden¹². Het publiek dient namelijk behoed te worden voor doorgestoken kaart of camaraderie, terwijl het vak ook geen baat heeft bij voldoende waar dikke onvoldoendes op hun plaats zijn. Een redactie zou daaromtrent navraag kunnen plegen of daarover een uitspraak van de bespreker mogen verlangen. Zij zou er zich ook naar vermogen van moeten vergewissen dat een bespreker geen rancune koestert jegens de auteur (Woodbury, 1977: 554; Mullins, 1977: 232-3). Maar dat

ligt al moeilijker. Wellicht weigert de *American Anthropologist* mede om die reden elke vrijwillige ongevraagde bijdrage (Woodbury, 1977: 554). Dat gaat mij wat ver, omdat in zulke situaties enkele telefoontjes uitkomst zouden kunnen bieden. Hoe dat ook zij, volgens mij ligt ook hier de hoofdverantwoordelijkheid bij de bespreker. Hij zou uit zichzelf moeten afzien van boeken van auteurs met wie hij 'in aanvaring' is geweest. Maar zo simpel als die stelregel mag klinken, zo problematisch zal de hanteerbaarheid ervan zijn voor sociologen, gelet op de hoeveelheid geregistreerde en in scholen en stromingen verankerde onmin binnen hun vak. Dit alles wordt er niet makkelijker door, wanneer men tevens bedenkt dat sommigen moeilijk kunnen scheiden tussen maatschappij- of politieke visie enerzijds en wetenschapsopvatting anderzijds, of in het verlengde daarvan tussen persoon (soms persoonlijke integriteit) en zaak.

De hiermee aangeroerde kwestie van de scholen en stromingen is ook een competentiekwestie, maar een die 'dieper' ligt dan de bovengenoemde. Het gaat om de vraag of bijvoorbeeld iemand die zweert bij leertheorie een marxistisch boek zou kunnen of mogen bespreken. Een soortgelijke vraag speelde (of speelt nog steeds) ten aanzien van het geven van sommig onderwijs. Ofschoon een redactie in deze een op stromingen geënt 'niet-aanvaringsbeleid' zou kunnen voeren, lijkt mij ook bij dit soort problemen de bespreker de hoofdverantwoordelijke. Om terug te komen op die leertheoreticus: volgens mij kan hij dat marxistische boek gerust bespreken, als hij maar, eventueel na een korte standpuntverklaring, op 'intern-marxistische' gronden oordeelt. Anders wordt het een schot op open doel, hetgeen even zinloos als oninteressant is. (Uiteraard zijn er ook beoordelingsmaatstaven waarmee men een bewering als zou Nederland momenteel 20 miljoen inwoners tellen terecht kan bekritisieren.) Maar aangezien die leertheoreticus daar waarschijnlijk moeite mee zal hebben, kan hij er beter met zijn handen van af blijven en zou geen redactie hem in de verleiding moeten brengen¹³.

Aan het bovenstaande nu zijn enkele normen te ontleen inzake het wel of niet ter bespreking kunnen accepteren van een bepaald boek: *acceptatienormen* dus, zoals voor het boek de recensiegeschiktheid, en voor de bespreker redactionele niet-betrokkenheid, geen innige vriendschapsverhouding ('non-camaraderie'), deskundigheid, en niet-aversiviteit qua 'stroming', onderwerp en persoon van de auteur.

Verantwoordelijkheden: presentatie

Wanneer een recensent brandschoon verantwoord een boek ter bespreking heeft geaccepteerd, dan resten er nog enkele horden die genomen moeten worden. Die horden betreffen alweer verantwoordelijkheden, maar nu verantwoordelijkheden die te maken hebben met de *presentatie*.

Een nogal elementaire notie van 'fairness' tegenover auteurs is, dat het schrijven van een boek geen kleinigheid is en zéker die besprekers die daartoe niet in staat zijn gebleken tot enige bescheidenheid zou moeten manen (Sarton, 1960: 1185). Het is uiteraard nog beter dat het de bedoelde besprekers zou aansporen tot stelling en hantering van hoge(re) eisen inzake de kwaliteit van de bespreking, omdat daarmee iedereen gebaat is.

Voor besproken auteurs kan echter meer op het spel staan dan de trots en het gevoel van eigenwaarde. Woodbury houdt besprekers voor dat aanstellingen, bevorderingen, beschikbaarstelling van onderzoeksfinanciën, ja zelfs hele carrières steeds meer mede worden beïnvloed door wat in één (of meer) bespreking(en) over één boek van de betrokkene is gezegd (1977: 552). Dat mag overdreven klinken, maar het is toch goed er rekening mee te houden. Zo zou men bijvoorbeeld, Woodbury's advies volgend, een bespreking eerst in concept naar de auteur in kwestie kunnen zenden, dit om redenen van 'normal courtesy' maar ook om de bespreker bij echte flaters een blamage, de auteur ergernis en de lezers verwarring te besparen. Volgens mij zal het voornamelijk neerkomen op correctheid tegenover de besprokene, omdat redacties namelijk zelden ruimte reserveren voor het 'recht op weerwoord'; zij willen dat niet ('dan is het eind al snel zoek') of mogen dat niet met de tijdschriftuitgevers in hun nek¹⁴. Bij ontstentenis van een discussie naar aanleiding van een bespreking zal het éne deel van de lezers door onwetendheid verwarring bespaard blijven, terwijl het andere deel daar geen last van zal ondervinden juist door zijn kennis, verkregen langs informele weg of door het boek zelf te lezen. Deze redactionele praktijk legt dus een zware verantwoordelijkheid bij de bespreker (De Moor, 1965: 220-1; Jolles, 1978: 105)¹⁵.

Bij de presentatie van de recensie en de procedure waarlangs tot publikatie wordt overgegaan heeft de bespreker evenwel niet alleen rekening te houden met de auteur maar ook met het lezerspubliek en het vak. Die nu lijken meer baat te hebben bij een andere publikatieprocedure dan die voortvloeiend uit het bovengenoemde advies van Woodbury. Dat advies behelst namelijk een procedure met een besloten en corrigerend overleg vooraf; zeg maar een *overlegmodel*. Die procedure nu kan weliswaar tot een puntgave recensie leiden, als het daar al toe komt (!), maar oogt door haar beslotenheid en omslachtigheid bepaald onaantrekkelijk. Er lijkt dan ook meer te spreken voor een procedure zonder private poespas vooraf maar met een mogelijkheid tot openlijke en corrigerende discussie achteraf; zeg maar een *discussiemodel*. En wie van de besprokenen daarbij zijn carrièrekansen om zeep geholpen ziet of zijn reputatie omvergekegeld meent, die moet in het openbaar maar op een dusdanige wijze reageren dat niet zijn carrière en reputatie maar eventueel die van de recensent op losse schroeven komen te staan. Voor een dergelijk markt- of discussiemodel moet echter worden voldaan aan minstens drie condities: a) inhoudelijk moet de recensie ampele aanleiding geven tot een repliek van de auteur; b) psychologisch moet er een discussiebereid-

heid bestaan, en c) institutioneel moeten tijdschriftenredacties ruimte (kunnen) reserveren voor een repliek en een dupliek¹⁶. Aan de eerstgenoemde conditie lijkt nogal eens te worden voldaan (De Moor, 1965: 220-1), aan de tweede en de derde zelden (Van Schendelen, 1981: 13-40; Jolles, 1978: 105-7)¹⁷. In die situaties zit men met de slechtste optie, namelijk twee nieten: èn oncorrect besproken auteurs èn geen discussie. Er bestaan evenwel manieren om dit probleem – een dilemma – het hoofd te bieden of te omzeilen: auteurs reageren persoonlijk per brief of telefoon, in wandelgangen of conferentiezalen, of via klets- en roddelcircuits, en besprekers vertonen de neiging om het te laten bij een inhoudsweergave, quasi-kritiek of een voldoende waar een onvoldoende op zijn plaats is¹⁸. De enige goede oplossing ligt daarentegen in onderstreping van en conformiteit aan een minimale besprekingsmoraal of een minimum-set recensiegedragsnormen¹⁹.

Aan het voorgaande zijn enkele *presentatienormen* te ontlelen, zoals voor de 'monografische blanken' (zoals ik ze maar noem) enige bescheidenheid of aangescherpte besprekingskwaliteitseisen. Voorts zou de voorkeur van iedere bespreker moeten uitgaan naar het discussiemodel voor de presentatie, maar dan met waarborgen voor de verantwoordelijkheden jegens de auteur. Die waarborgen nu laten zich het best realiseren door conformiteit aan recensiegedragsnormen, in het bijzonder aan normen met betrekking tot de inhoud van een bespreking.

De inhoud

Hoe zit het nu met die inhoud; op welke vragen zou een bespreking antwoord moeten geven, en hoe? Kortom, wat zijn de uitvoeringsnormen? Enkele onderscheidingen lijken mij nuttig. Zo kan men *aandachtspunten* onderscheiden van twee echte *normen*. Over die normen later meer. Bij die aandachtspunten zijn *descriptieve* van *evaluatieve* punten te onderscheiden, waarmee men het boek beschrijft respectievelijk evalueert. Die descriptieve punten (vermelding bibliografische gegevens; weergave van de inhoud van het boek) vormen geen probleem, wel die evaluatie, waarbij de eisen waaraan het boek èn die waaraan de bespreking zou moeten voldoen nogal eens door elkaar heen (zullen moeten) lopen. Die evaluatieve punten zijn namelijk punten die gelden voor een bepaald soort boeken in het algemeen (onderzoeksverslag, theoretisch werk, etc.), en waaraan de bespreker het betreffende boek toetst. De hoogte (laagte) van de 'scores' van het boek kan leiden tot evaluerend commentaar. Voor het opstellen van een lijst van die punten kan men diverse wegen bewandelen. Men kan wat impressionistisch te werk gaan (Sarton, 1960; Woodbury, 1977; Mullins, 1977; Van Schendelen, 1981: 10, 14, 32), of systematischer zoals door gebruikmaking van bevindingen van evaluatieonderzoek van publikaties, dat veelal werkt met factoranalyses van boekenscores op enorme waslijsten items (Wolfgang et al., 1978: 120-89; Gottfredson, 1978: 920-34).

Deze systematische weg zou het te bont maken, want inzake de hantering van zo'n lijst dringen zich namelijk minstens vier vragen op. Zo is de vraag of in de beperkte ruimte, die deels besteed zal moeten worden aan een weergave van het boek in kwestie, naar aanleiding van alle aandachtspunten iets gezegd kan worden, en zo ja, of dat vervolgens wel moet, met het schrikbeeld van geüniformeerde boekbesprekingen in gedachten. En als dat niet hoeft, ligt er de vraag welke aandachtspunten men dan selecteert. Aangenomen dat een bespreker een eindoordeel moet geven, is er tot slot de vraag hoe men de 'scores' van het boek op de geselecteerde punten moet wegen²⁰.

Is de hantering bepaald niet zonneklaar, met die evaluatiepunten zelf ligt het nauwelijks anders. Elk punt heeft zijn coördinaten in een meerdimensionale ruimte. Zo zijn er, wat ik maar noem, '*onafhankelijke*' en '*afgeleide*' of specificerende punten. (Voorbeelden: Beantwoording probleemstelling?, versus de specificerende vraag of de auteur meet wat hij wil meten, dus of de operationalisering van de begrippen geldig is. Heldere presentatie van bevindingen?, versus bijvoorbeeld de vraag of de tabellen en grafieken leesbaar zijn.) Op grond van een andere dimensie kunnen *formele* of *redactionele* van *vakinhoudelijke* punten worden onderscheiden. (Voorbeelden: Vermeldingswijze bibliografische gegevens door en het taalgebruik van de auteur, versus bijvoorbeeld de relatie met alsmede de referenties aan de terzake meest relevante literatuur, validiteit en betrouwbaarheid, de bruikbaarheid van het boek voor het doelpubliek²¹.) Met behulp van een derde dimensie kunnen *neutrale* van *waarderende* punten worden onderscheiden, die overigens niet betrekking hebben op het boek maar op de bespreking ervan. (Voorbeelden: Weergave inhoud boek, technische controle van het gebruik der toegepaste technieken, versus bijvoorbeeld de innovativiteit van de studie, en de originaliteit van het onderwerp, het onderzoeksontwerp, of de benaderingswijze.)

Over het belang van de vele aandachtspunten zullen de meningen uiteenlopen. De als 'check-lists' vermomde verzamelingen richtlijnen of normen komen mij soms voor als de vele verkeersborden en stoplichten in een rustig dorpje; zij zijn niet geheel nutteloos maar doen wat overbodig aan zowel voor de normale als de incidentele verkeersdeelnemers. Die besprekingsrichtlijnen worden wellicht nog minder opgevolgd dan die verkeerstekens, en met een ieders verschillende waarderingsmaatstaven valt ook bijna niets anders te verwachten. Naar mijn mening moet ook ieder voor zich maar uitmaken hoe men een boek wil bespreken, en dat zal los van dit advies ook wel gebeuren. Dat is prima, maar er moet een ondergrens zijn in verband met de bovengenoemde belangen en verantwoordelijkheden. Net zoals in dat dorpje met zijn overmaat aan verkeerstekens worden vaak teveel aandachtspunten opgesomd. Het besprekingsbedrijf lijkt mij meer gebaat met een beperkt aantal minimumeisen, die kunnen bestaan uit drie essentiële aandachtspunten en twee normen.

Enkele aandachtspunten lijken mij boven alle twijfel en geharrewar verheven en die zouden dan ook in elke bespreking aan de orde moeten komen. Twee daarvan geven gestalte aan het beschrijvende deel van een bespreking. Zo zijn er de *bibliografische gegevens*: naam auteur; titel boek, plus ondertitel; uitgever; plaats en jaar van publikatie; aantal blz.; prijs; personen- en zakenregister²². Ook de *weergave van de inhoud van het boek* zal geen meningsverschillen oproepen²³. Dat is wel het geval met de ruimte die daaraan besteed zou moeten worden. Sommigen weten niet van ophouden en anderen beginnen er niet eens aan. Mullins oppert als vuistregel een ruimte van 20 à 40%, en misschien is 50% een redelijk hanteerbaar maximum (Mullins, 1977: 234). De kern is het kritische evaluerende deel: een bespreking zal moeten *aangeven wat het boek beoogt en wat het daarvan waarmaakt*. Dit aandachtspunt kan vervolgens worden gespecificeerd voor boeken in het algemeen en voor bijzondere soorten, zoals onderzoeksverslagen en inleidende tekstboeken. Algemene specificaties zijn bijvoorbeeld: dekt de titel de inhoud?; komt het geheel tegemoet aan de probleemstelling?; worden de conclusies gedragen door het voorafgaande?; bij een uitdrukkelijk vermeld doelpubliek, of het boek voor het doelpubliek bruikbaar lijkt. Specificaties bij onderzoek zijn bijvoorbeeld afbakening domein; uitwerking en operationalisering begrippen en thesen, betrouwbaarheid en validiteit; geschikt gebruikte methoden voor dataverzameling en -analyse.

Tot slot zijn er twee minimumnormen. Zo zou elke bespreker als conclusie een *eindoordeel* moeten geven²⁴. Over de andere norm, die zowel op de bespreking als op het besproken boek van toepassing is, zal weinig verschil van mening bestaan, dunkt me. Het is wat ik maar noem de *NOBO-norm*: *noblesse oblige*, pretenties en kritiek verplichten, en hoe meer een boek beoogt en hoe kritischer een bespreking is, des te meer verplichtingen inzake overtuigingskracht, en dan niet voor stromings- of groepsgenoten – die men niet meer hoeft te overtuigen en voor wie men soms kan volstaan met een karikatuurschets – maar voor betrekkelijke willekeurige vakgenoten of derden. De bespreker toetst het boek aan de NOBO-norm, en zal zich daarbij zelf ook aan die norm moeten houden, uit overwegingen van 'fairness' en criticistisch nut²⁵. Binnen de 'Republic of Science', een aristocratie zoals alle republieken, zou men er de werking in kunnen herkennen van een egalitair nivelleringsmechanisme: *hoge-bomen-vangen-veel-wind*, ofwel het HOB-effect als empirisch correlaat van die NOBO-norm. Zó werkt kritiek, zij het in de praktijk nagenoeg uitsluitend op het boek in kwestie, omdat de bespreker met zijn recensie stevast het laatste geschreven woord lijkt te hebben. Dit is helaas zo om een reeks van redenen: geringe bekendheid met forumnormen en dus onder andere met recensiegedragsnormen, een zwakke forumtraditie binnen de sociale wetenschappen, een geringe besprekingsbereidheid met als gevolg een oligarchisering van de recensiepraktijk, een zeer geringe bereidheid tot repliceren met als gevolg nauwelijks gelegenheid tot dupliceren, mede door de geringe

omvang van de vakgemeenschap (de 'kleine wereldjes') en dus door de geringe sociale afstanden een voorkeur voor dood- of stilzwijgen of voor negatieve reacties in de besloten sfeer, en tenslotte een voor kritische discussie fnuikende opstelling van redacties en uitgevers. Deze realiteit onderstreept de procedurele en inhoudelijke verplichtingen van de bespreker. Of hij zich bijvoorbeeld die inhoudelijke verantwoordelijkheid altijd terdege bewust is en zich aan de NOBO-norm houdt is de vraag waarop alleen met behulp van tweezijdige inhoudsanalyses antwoord kan worden verkregen. Tweezijdige analyses, dat wil zeggen analyses van besprekingen en van de daarin besproken boeken. Dergelijk onderzoek is mij niet bekend, moet ik bekennen²⁶. Mijn indruk is dat er over het besprekingsbedrijf helemaal nogal weinig wordt geschreven, hetgeen een reden te meer kan zijn voor deze notitie.

Noten

1. Zo omschreef een Britse politiewetenschapper Maurice Punch de Nederlandse manier van boekbespreken eens in *Transactie* (8, 1974: 516).

2. Althans, recensies kunnen dat. Die kritische discussie langs deze weg heeft iets van een queeste uit een legende: bijvoorbeeld op zoek naar het land Shangri La. Het streven ernaar wordt veelvuldig met de mond beleden maar de weg ernaar toe wordt zelden met de pen be(t)reden. Terugblikkend op het besprekingsbedrijf breekt de politicoloog Van Schendelen de staf over de kritiekloosheid en de quasi-kritiek bij recensenten en de uiterst geringe discussiebereidheid bij besproken auteurs en derden (1981: 3-41). Zijn serie artikelen laat zich lezen als een Areopagitica voor het kritisch recenseren. Jolles ergert zich niet, ziet veeleer om in verwondering, maar legt de vinger ook op deze zere plek van het besprekingsbedrijf (1978: 105-7).

3. Boekbesprekingen hebben dus naast de eerderbedoelde *dorsvlegelfunctie* (met kritische recensies en eventueel daardoor uitgelokte discussies laat zich kaf van koren onderscheiden) ook een *gidsfunctie* (De Moor, 1965: 219; Van Schendelen, 1981: 4-18, 34). Het heeft er alle schijn van dat de dorsvlegelfunctie momenteel weliswaar belangrijker wordt geacht dan vroeger, maar feitelijk nog steeds minder belangrijk is dan de gidsfunctie. In beide gevallen moet men er overigens van uitgaan dat besprekingen worden gelezen.

4. Ook het bespreken van boeken is een ambacht dat men moet leren en al doende het best zal leren. Jolles wijst in dit verband op het veelal tijdelijke, ad hoc-karakter van de besprekersrol, waardoor de recensent weinig gelegenheid schept of krijgt om zich in die rol te bekwamen (1978: 105-6). Met een door sommige redacties gehanteerd systeem van wisselende in plaats van vaste besprekers zal die rol weliswaar voor meer personen toegankelijk zijn, zal een oligarchisering binnen het besprekingsbedrijf worden tegengegaan, maar zal het individuele leerproces eens te meer worden bemoeilijkt. Dit kennelijk niet eens zo simpele ambacht verdient het wellicht in het universitaire onderwijs te worden ingevoerd, zoals dat bijvoorbeeld geschiedde in de cursus 'Sociologisch schrijven' aan de Universiteit van Amsterdam (Bruin/Van Heerikhuizen, 1979: 4).

5. Tromps beleid bij de *Sociologische Gids* heeft er overigens toe geleid dat een inzender bij dat tijdschrift momenteel zo'n zestig wachtenden voor zich heeft!

6. Zo maakt Jolles in zijn studie over kritiek gewag van een opvatting van de criticus als

parasiet, als 'artiste manqué' (1978: 28, 37).

7. Wie dat in ca. 800 woorden niet kan of meer te melden meent te hebben, moet zijn verhaal gieten in de vorm van, wat Amerikanen noemen, een 'review essay'. Andere vormen zijn: de kortere 'book note'; het 'review symposium' of 'symposium review' (meerdere besprekers – één boek); een 'survey review' (één bespreker – meerdere boeken op één terrein). Zie Mullins, 1977: 233.

8. *Isis* ('International Review devoted to the History of Science and Civilisation') vanaf de 3e jaargang (1920) uitgegeven in Washington DC, en voordien (als 'Revue, Consacrée à l'histoire et à l'organisation de la science') in Brussel (1, 1913 en 2, 1919).

9. Woodbury gaat nogal ver met zijn voorstel, wanneer werkelijk niets heeft geholpen, notoire 'procrastinators' als zodanig te kijk te zetten door hun naam te noteren op een te publiceren lijst (1977: 554).

10. Wil de superlativist het iets veiliger brengen, dan heet het 'een van de slechtste boeken...', of 'een van de slechtste boeken, voor zover bekend'. Vindt hij het boek goed, dan kan het resultaat met 'een van de beste boeken, voor zover bekend' averechts uitpakken, kan de beveiligingstruc althans botsen met gesuggereerde eruditie.

11. Een fraai voorbeeld, waarin de bespreker niet achter zijn opdracht kon staan, geeft de redactie van *Contemporary Sociology*: '... not all the books we send (to reviewers) may deserve space in our journal. Not long ago, a monograph was returned by a reviewer with the following note: 'I am indeed sorry that I have not been able to review this essay. The language is so intolerable, that a conclusive reading is as difficult as walking over frozen tundra in bare feet ...'. Such discrimination is appreciated ...'. (*Contemporary Sociology*, 1975: 598).

12. Het zou te ver voeren rekening te houden met de sekse van auteur en bespreker, ofschoon onderzoek heeft uitgewezen dat in de besprekersrol zowel mannen als vrouwen coulanter zijn voor hun eigen seksegenoten (Moore, 1978: 936-8).

13. Wellicht ten overvloede: ik zeg *niet* dat alléén 'stromingsgelovigen' boeken van een bepaalde stroming zouden mogen bespreken, maar dat mensen die aversief staan tegenover die stroming er beter van zouden kunnen afzien. In dit opzicht lijkt ik van mening te verschillen met Van Schendelen (1981). Hij wil met een waarlijk prometheïsche bezieling streven naar wetenschappelijke unanimiteit en denkt die ook te kunnen realiseren (afdwingen?) via een Groot forum vol met kritische discussies. Zeker voor de sociale wetenschap (maar ook voor de filosofie, de theologie en de rechtswetenschap) komt mij die opvatting nogal optimistisch zonet naïef voor, wanneer gelet op de eindeloze impasses waartoe methodenstrijd heeft geleid.

14. Het voor een kritische discussie funeste plaatsruimtegebrek mist men bij Van Schendelen, wanneer hij komt te spreken over de negatieve invloed van het redactiebeleid op die discussie. Dat ruimtegebrek lijkt mij bovendien een 'harder' argument dan de argumenten die hij van de redactie van *Acta Politica* heeft mogen vernemen: 'de gemiddelde lezer interesseert zich niet voor discussies over recensies' (zonder daarvoor enig bewijs aan te voeren), en 'de wetenschappelijk zo hinderlijke conflictueuze wendingen willen we zodoende voorkomen' (Van Schendelen, 1981: 30, 36, 40 noot 30).

15. Jolles maakt in dit verband een goede opmerking, dunkt me. Het is vaak zo, 'dat een recensent, wanneer hij een passage of aspect van het besproken werk niet begrijpt, eerder in zijn recensie schrijft dat hij dat niet begrijpt dan dat hij er de auteur naar zou vragen' (1978: 105).

16. Een *minimale discussie* mag men opgebouwd denken uit het boek, de bespreking, een repliek en een dupliek. Dergelijke discussies zijn net als tere kasplantjes; men moet ze koesteren en in de groei behoeden voor schoffelaars. Besprekers die zich niet verwaardigen te reageren met een dupliek, wanneer auteurs dan bij hoge uitzondering wel hebben

gereageerd, zijn zulke schoffelaars (zie Van Schendelen, 1981: 40 noot 29).

17. Wat dat psychologische aspect aangaat tekent zich een normwijziging af. Stelde De Moor nog dat het 'terecht niet gebruikelijk is dat over boekbesprekingen een discussie wordt gevoerd' (1965: 219) – een stelling die in 1977 door Thomassen nog bijna letterlijk wordt herhaald in een repliek op een recensie van Van Schendelen (Van Schendelen, 1981: 301) –, nu wordt daar door menigeen uitdrukkelijk anders over gedacht. De Moor mag blijven, maar die stelling van hem had nooit een plicht mogen hebben en kan dus gaan.

18. Misschien is het met het oog op het genoemde dilemma geweest, dat De Moor destijds kon menen dat een uitvoerige inhoudsweergave, zonder kritiek en zonder eindoordeel, 'gezien de beschikbare plaatsruimte, soms het meest recht doet aan auteur en lezer' (1965: 221). Uit arren moede, zo lijkt het wel, want De Moor zijn voorkeur ging duidelijk uit naar kritische en analyserende besprekingen.

19. Maar een dergelijke moraal of zo'n set gedragsnormen is er niet (*Contemporary Sociology*, 1975: 597; Jolles, 1978: 105; Van Schendelen, 1981: 23, 25). Men kan grofweg langs drie sporen tot normen komen. Normen kunnen vooraf worden opgesteld door een gezaghebbende instantie, of achteraf worden gedestilleerd uit de recensiepraktijk. Het laatstgenoemde spoor splitst zich in tweeën: a) opsporing van geijkte standaardpraktijken dan wel ontwikkeling van gewenste praktijken op grond van een analyse van zeer veel recensies, en b) idem op grond van een aantal discussies over opmerkelijke recensies. Op deze drie sporen zijn beoefenaren van sociale wetenschap bijna nooit verdwaald en niet omdat het zulke goede spoorzoekers zouden zijn. Bij de weinige discussies over besprekingen spitst zich de controverse ook vrijwel onmiddellijk toe op het besproken boek zonder verder veel acht te slaan op de recensie zelf.

20. Een vijfde vraag zou aan deze vier vragen vooraf dienen te gaan. Stilzwijgend wordt namelijk aangenomen dat die aandachtspunten voor iedereen eenduidig zijn. Met de fundering voor die aanname lijkt het soms nog erger gesteld dan met veel betonrot: criteria als 'leesbaarheid', 'wetenschappelijke verantwoording' en 'maatschappelijke relevantie' zijn en blijven alle in meerdere of mindere mate behept met vaagheid (De Moor 1965: 222; Jolles, 1978: 196-7, 137).

21. Lezenswaardig over een 'effect' van publiekskenmerken op tekstinhoud is een artikel van Oromaner (1969). Het bleek dat in algemeen-sociologische teksten de rangorde van de belangrijkste sociologen verschilde al naar gelang het kennisniveau van de doelcategorieën (undergraduate, graduate, colleague).

22. Die prijsvermelding is wel zo handig voor de lezer, en zou het gemakkelijkst verzorgd kunnen worden door de redactie, omdat die de prijs wel vernomen zal hebben van de uitgever. Redacties kunnen ook een prijskaartje toevoegen aan het exemplaar voor de bespreker, of het kaartje van de uitgever erin laten zitten.

23. Op dit punt lijkt zich na de tweede wereldoorlog een redelijk constante praktijk voor te doen. Zo vond De Moor van 10% van de 176 door hem onderzochte recensies (waaronder 26 uit de *American Sociological Review*) volstrekt onduidelijk waar het besproken boek over ging (1965: 220). Tot een eensluidende bevinding van 10% komt Van Schendelen in een onderzoek van 113 recensies uit *Acta Politica* (1981: 34). Met de wat minder onduidelijken erbij loopt het percentage bij De Moor op tot 45% en bij Van Schendelen tot 14%. Luisterend naar de weinige schrijvers lijkt zich ook op dit punt een normwijziging aan te dienen (vergelijk noot 17, supra). Stelde De Moor de inhoudsweergave nog primair, bij Van Schendelen is dat de kritische evaluatie (1981: 26, 34), en Tromp, Jolles, en Maso/Tromp lijken daar net zo over te denken.

24. Ook op dit punt valt een zekere normwijziging te noteren: had De Moor nog zijn twijfels over een eindoordeel (1965: 220), bij Van Schendelen ligt dat uitdrukkelijk anders

(1981: 26, 32-4). Dit betekent niet dat de praktijk sterk gewijzigd zou zijn: bij De Moor kwam 76% tot een eindoordeel, bij Van Schendelen 74%. Er zijn wel verschillen tussen de percentages negatieve beoordelingen: bij De Moor 7% (naast 53% positieve en 16% genuanceerde), en bij Van Schendelen 15% (naast 39% positieve en 20% ambivalente). Inzake het beoordelen van boeken op een *specifiek* punt als de methodologische verantwoording is er wel een duidelijke praktijkwijziging: vroeger gebeurde dat bijna nooit (De Moor, 1965: 222) en nu meestal wel (Van Schendelen, 1981: 33).

25. De Moor kwam destijds tot de bevinding dat 40% van diegenen die een eindoordeel presenteerden (30% van het totaal) daar op geen enkele wijze argumenten voor aandroegen. De helft van de negatief oordelenden (6 van de 13) bezondigde zich aan deze evidente schending van de NOBO-norm.

26. Onderzoek alléén van besprekingen is er wel, zij het bepaald niet in overvloed: De Moor (1965), Van Schendelen (1981) en, meer schetsmatig, Maso/Tromp (1983). In het buitenland lijkt de situatie nauwelijks gunstiger (Van Schendelen, 1981: 27-8).

Geraadpleegde literatuur

- Bruin, K., en B. Heerikhuizen (1979), Sociologisch schrijven. *Sociodrome*, 1979, 4: 3-6.
- Contemporary Sociology (1975), Editorial statements. *Contemporary Sociology*, 4, 1975: 3-4, 597-8.
- Gottfredson, S. D. (1978), Evaluating psychological research reports. Dimensions, reliability, and correlates of quality judgements. *American Psychologist*, 33, 1978: 920-34.
- Jolles, H. M. (1978), *Het hinderlijke ambacht. Sociologische studies over kritiek, in het bijzonder wetenschappelijke kritiek*. Alphen a/d Rijn, Samsom.
- Maso, B., en H. Tromp (1983), Sociologen en goede manieren. *Sociodrome*, 1983, 4: 3-5.
- Moor, R. A. de (1965), Een evaluatie van boekbesprekingen in enkele sociaal-wetenschappelijke tijdschriften. *Sociologische Gids*, 12, 1965: 219-23.
- Moore, M. (1978), Discrimination of favoritism? Sex bias in book reviews. *American Psychologist*, 33, 1978: 936-8.
- Mullins, J. Carolyn (1977), *A guide to writing and publishing in the social and behavioral sciences*. New York, John Wiley & Sns.
- Oromaner, J. J. (1969), The audience as a determinant of the most important sociologists. *The American Sociologist*, 4, 1969: 332-5.
- Sarton, G. (1960), Notes on the reviewing of learned books. *Science*, 131, 1960: 1182-7. (Oorspronkelijk in *Isis*, 41, 1950.)
- Schendelen, M. C. P. M. van (1981), *In de politicologische werkplaats. 10 jaar 'Politologische Publikaties'*. Amsterdam, Intermediair Bibliotheek. (Deels, 1981: 21-41, eerder verschenen als: Politieke wetenschap in bedrijf 1/2.) *Intermediair*, 14, 1978, 25 (23 juni), en 14, 1978, 26 (30 juni).
- Tromp, B. (1977), *De samenleving als oplichterij*. Amsterdam, Arbeiderspers, Synopsis.
- Wolfgang, M. E., R. M. Figlio, T. P. Thornberry (1978), *Evaluating criminology*, New York, Elseviers North-Holland Publ. Co.
- Woodbury, R. B. (1977), On Book Reviewing: Editorial. *American Anthropologist*, 79, 1977: 551-4.